

MIHAI VITEAZUL,
EROU AL EPOSULUI GREC

TUDOR DINU (n. 1978), doctor în filologie, este lector la Universitatea din București, unde predă limba și literatura greacă. A redactat până în prezent douăzeci și cinci de lucrări științifice dedicate unor chestiuni de filologie și istorie greacă veche, bizantină și postbizantină tipărite în România, Grecia, Cipru, Cehia, Georgia. A susținut conferințe și comunicări la Florența, Atena, Nicosia, Mesolonghi, Brno, Tbilisi. A publicat traduceri atât din literatura antică (Plinius Maior, *Historia Naturalis*, Seneca, *Quaestiones Naturales*, Iamblichos, *De Vita Pythagorica*, *De Mysteriis Aegyptiorum*), cât și din cea modernă (Iannis Ritsos).

TUDOR DINU

MIHAI VITEAZUL,
EROU AL EPOSULUI GREC

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Părinților mei

CUPRINS

1. NOSTALGIA UNUI TRECUT GLORIOS: LITERATURA POSTBIZANTINĂ ÎN SECOLELE AL XV-LEA–AL XVII-LEA	11
2. POEMELE GRECEȘTI DESPRE MIHAI VITEAZUL ÎN ATENȚIA CĂRTURARILOR ROMÂNI ȘI STRĂINI	23
3. CÂNTĂREȚII GRECI AI ÎNFĂPTUIRILOR VOIEVODULUI ROMÂN	28
3.1. Stavrinós.....	28
3.2. Palamedes	31
4. CRONICILE RIMATE DESPRE MIHAI VITEAZUL ÎNTRE REALITATEA ISTORICĂ ȘI FICȚIUNEA LITERARĂ	33
4.1. Revolta antiotomană a lui Mihai	33
4.2. Campania lui Mustafa pașa.....	38
4.3. Luptele cu tătarii	42
4.4. Raiduri împotriva posesiunilor turcești (iarna–vara 1595).....	45
4.5. Campania lui Sinan pașa în Țara Românească. Bătălia de la Călugăreni.....	49
4.6. Ocuparea Țării Românești de către Sinan. Sosirea lui Sigismund din Ardeal și alungarea turcilor	59
4.7. Luptele cu turcii din 1598.....	67
4.8. Pacea cu turcii (1599).....	72
4.9. Cauzele atacării Ardealului.....	74
4.10. Cucerirea Ardealului	80
4.11. Asasinarea și înmormântarea cardinalului Báthori	86
4.12. Mihai la cârma Ardealului	88
4.13. Cucerirea Moldovei	95
4.14. Revolta nobililor unguri și pierderea Ardealului	100
4.15. Campania lui Zamoyski în Moldova și Țara Românească.....	106
4.16. Mihai pribeag în imperiu	112
4.17. Recucerirea Ardealului	117
4.18. Asasinarea lui Mihai Viteazul.....	125

5. MIHAI VITEAZUL – EROU AL CREȘTINĂȚII ȘI RESTAURATOR AȘTEPTAT AL IMPERIULUI BIZANTIN ÎN VIZIUNEA CELOR DOI POEȚI	138
5.1. Stavrinos.....	138
5.2. Palamedes	143
5.3. Paralelă și concluzii	148
6. ÎN LABORATORUL LUI STAVRINOS.....	150
6.1. Prologurile (vs. 1–48).....	150
6.2. Revolta antiotomană de la București (vs. 49–84).....	155
6.3. Campania lui Mustafa pașa (vs. 85–133).....	157
6.4. Luptele cu tătarii (vs. 135–180).....	160
6.5. Discursul sultanului către Sinan pașa (vs. 181–220).....	164
6.6. Bătălia de la Călugăreni (vs. 221–302)	166
6.7. Ocuparea Țării Românești de către Sinan. Sosirea lui Sigismund din Ardeal și alungarea turcilor (vs. 303–428)...	170
6.8. Luptele cu turcii din 1598 (vs. 429–492)	177
6.9. Pacea cu turcii (vs. 493–564)	180
6.10. Cucerirea Ardealului (vs. 565–659).....	185
6.11. Asasinarea și înmormântarea cardinalului Báthori (vs. 659–710).....	192
6.12. Domnia lui Mihai în Ardeal (vs. 711–720)	195
6.13. Complotul lui Sigismund Báthori împotriva lui Mihai (vs. 721–742)	196
6.14. Cucerirea Moldovei (vs. 742–772).....	197
6.15. Înfrângerea lui Mihai. Pierderea Ardealului și a Țării Românești (vs. 775–810)	199
6.16. Mihai la Curtea imperială (vs. 811–877).....	202
6.17. Solia de pace a lui Sigismund Báthori, pregătirile de luptă ale celor două tabere (vs. 878–922).....	208
6.18. Bătălia de la Gurăslău (vs. 923–978)	212
6.19. Sfatul ținut de Sigismund Báthori și István Csáki (vs. 979–1007)	217
6.20. Discuția lui Mihai cu Basta și planurile de eliberare a familiei voievodului din Cetatea Făgărașului (vs. 1008–1046).....	220
6.21. Complotul împotriva lui Mihai și asasinarea voievodului român (vs. 1047–1094)	222
6.22. Lamentație la moartea lui Mihai (vs. 1095–1160)	226
6.23. Inectivă la adresa celor vinovați de moartea lui Mihai (vs. 1161–1223)	233
6.24. Uimirea provocată de dispariția lui Mihai. Discursul ținut de voievod în lumea umbrelor (vs. 1224–1266).....	237
6.25. Motivul atotputerniciei morții. Posteritatea lui Mihai (vs. 1267–1290)	239
6.26. Mărturisiri personale ale autorului. Rugăciunea finală (vs. 1291–1312)	242

7. ÎN ATELIERUL DE CREAȚIE AL LUI PALAMEDES	245
7.1. Prologul (vs. 1–10)	245
7.2. Cauzele revoltei antiotomane (vs. 11–50)	246
7.3. Cuvântare războinică adresată boierilor și oștenilor (vs. 53–96)	248
7.4. Măcelărirea turcilor din Țara Românească. Incendierea Cetății Giurgiului (vs. 97–108)	250
7.5. Neliniștea de la Curtea imperială. Numirea unui domn nou în Țara Românească (vs. 109–126)	250
7.6. Invazia tătară respinsă de greci (vs. 127–138)	251
7.7. Bătălia de la Ruse (vs. 139–190)	252
7.8. Raiduri de jaf la sud de Dunăre (vs. 191–206)	255
7.9. Sinan în drum spre Țara Românească (vs. 207–220)	256
7.10. Pregătirile de luptă ale românilor. Discursul lui Mihai către oșteni (vs. 221–262)	257
7.11. Bătălia de la Călugăreni (vs. 263–310)	259
7.12. Retragerea lui Mihai. Ocuparea Țării Românești de către Sinan (vs. 311–348)	261
7.13. Alungarea turcilor din Țara Românească (vs. 349–400)	263
7.14. Alte raiduri asupra Imperiului Otoman. Pacea cu turcii (vs. 401–422)	266
7.15. Cauzele luptelor lui Mihai cu creștinii (vs. 423–492)	267
7.16. Pregătirile lui Mihai pentru cucerirea Transilvaniei (vs. 493–544)	270
7.17. Cucerirea Ardealului (vs. 545–610)	272
7.18. Asasinarea și înmormântarea cardinalului Báthori (vs. 611–634)	276
7.19. Preluarea controlului în Ardeal. Primele manifestări de nesupunere (vs. 635–670)	277
7.20. Cererea de cedare a Ardealului adresată de împărat lui Mihai (vs. 671–720)	280
7.21. Complotul nobililor ardeleni împotriva lui Mihai (vs. 721–764)	283
7.22. Cucerirea Moldovei (vs. 765–818)	285
7.23. Revolta din Ardeal și înfrângerea lui Mihai (vs. 819–894 (L974))	288
7.24. Retragerea lui Mihai în Țara Românească invadată de leși (vs. 895(L975)–986(L1066))	292
7.25. Mihai în pribegie (vs. 987(L1067)–1066(L1146))	296
7.26. În drum spre Transilvania. Bătălia de la Gurăslău (vs. 1067(L1147)–1104(L1184))	300
7.27. Resentimentele lui Basta și hotărârea de a-l asasina pe Mihai (vs. 1105(L1185)–1120(L1200))	302
7.28. Demersurile lui Mihai pentru a-și elibera familia din Cetatea Făgărașului (vs. 1121(L1201)–1186(L1266))	304
7.29. Semne premonitorii ale asasinării lui Mihai (vs. 1187(L1267)–1236(L1316))	307
7.30. Asasinarea lui Mihai (vs. 1237(L1317)–1286(L1366))	311
7.31. Epitaful lui Mihai (vs. 1287(L1367)–1298(L1378))	314
7.32. Semnătura copistului (vs. 1299(L1379)–1302(L1382))	315

8. TROPII CLASICI ÎN SLUJBA POEZIEI NEOGRECEȘTI	317
8.1. Epitetul	317
8.2. Comparația	327
9. LIMBA DEMOTICĂ – VECTOR AL NOULUI EPOS GREC	339
9.1. De la greaca bizantină la cea modernă	339
9.2. Articolul	340
9.3. Substantivul	341
9.4. Adjectivul	354
9.5. Pronumele	358
9.6. Numeralul	365
9.7. Verbul	367
9.8. Adverbul	378
9.9. Prepoziția	382
9.10. Conjunțiile	385
9.11. Îmbogățirea vocabularului epic grecesc cu elemente lexicale alogene	394
9.12. O dilemă lingvistică: poezie în dialect, sau într-o limbă panelenică?..	398
10. EVALUÂND MERITELE LUI STAVRINOS ȘI PALAMEDES	402
10.1. Contribuția istorică	402
10.2. Valențele literare	415
10.3. Aportul lingvistic	429
Note	444
Referințe bibliografice	464
Rezumat grecesc (Περίληψη)	477

1. NOSTALGIA UNUI TRECUT GLORIOS: LITERATURA POSTBIZANTINĂ ÎN SECOLELE AL XV-LEA–AL XVII-LEA

Cucerirea Constantinopolului de către cavalerii porniți în cea de-a Patra Cruciadă (1204), care a dus la formarea, pe teritoriul fostului Imperiu Bizantin, a mai multe formațiuni statale controlate de occidentali (Imperiul Latin, Regatul Salonicului, Ducatul Atenei, Principatul Ahaiei) sau de greci (Imperiul de Niceea, Despotatul Epirului, Imperiul de Trapezunt), a avut consecințe însemnate și pe plan literar. În teritoriile ocupate de franci, s-a dezvoltat cu timpul o literatură de limbă greacă inspirată de realități și modele apusene, în vreme ce în zonele stăpânite în continuare de greci, inclusiv în Imperiul Bizantin refăcut după 1261, producția scrisă s-a inspirat exclusiv din filoane elenice antice și bizantine, refuzând, în genere, contactele cu lumea catolică. În paralel, pe măsura progreselor înregistrate de cuceririle otomane, tot mai mulți intelectuali greci și-au găsit refugiul în Occident (mai ales, în Italia), unde își puteau valorifica cunoștințele de greacă veche, foarte solicitate într-o lume aflată în pragul Renașterii, ce redescoperise literatura și filozofia Antichității elenice, dar nu deținea instrumentele lingvistice necesare pentru a avea acces direct la ea. Această diasporă greacă, ce a sporit numeric în secolele al XV-lea–al XVI-lea, a dat naștere unui nou filon literar elenic, care a optat, asemenea producției literare din Bizanțul muribund, pentru greaca veche, dar a ales să reflecte în conținutul ei mișcarea de idei din lumea apuseană.

Căderea Constantinopolului în mâinile otomanilor (1453) a provocat, la rândul său, reșezări fundamentale în peisajul literar menționat. În teritoriile cucerite de turci, activitatea literară a încetat cu desăvârșire sau a fost cu totul sporadică și extrem de modestă sub aspect valoric pentru cel puțin un veac. Marea majoritate a elenismului, supus unor grele împilări, privat acum de educația clasică nelipsită de la Bizanț și izolat complet de restul lumii europene, a cunoscut una dintre cele mai sumbre perioade din istoria sa. În schimb, celelalte două componente menționate ale lumii grecești s-au întărit și au creat opere solide și originale. Primatul l-au deținut, așa cum era firesc, zonele Greciei aflate sub stăpânire occidentală (Dodecanezul, Insulele Ionice) și, mai ales, venețiană (Cipru, Creta), unde, pe măsura trecerii timpului, s-au reunit o serie de premise de natură să permită apariția sau chiar înflorirea unei vieți culturale și literare. Este vorba, în primul rând, de faptul că

occidentalii și, mai ales, venețienii, mult mai toleranți din punct de vedere ideologic, nu-și propuneau asimilarea națională sau religioasă a autohtonilor, ci doar exploatarea lor economică. Totodată, ei nu îngrădeau accesul grecilor la ideile și publicațiile provenite de la Veneția și chiar la educația oferită în instituțiile de învățământ de pe teritoriul Serenissimei, precum Universitatea din Padova, vestită pentru liberalismul ei. Astfel, o bună parte dintre operele Prerenășterii și Renașterii au ajuns în mâinile cretanilor cultivați și ale celorlalți insulari, care și-au asumat sarcina de a le traduce, prelucra și adapta gusturilor publicului căruia i se adresau. Această evoluție culturală a fost însă extrem de îndelungată și de anevoioasă, Creta aflându-se sub stăpânire venețiană încă din 1204. Primele opere literare notabile, rod al sintezei greco-occidentale, datează de la cumpăna secolelor al XIV-lea–al XV-lea, în vreme ce marele avânt cultural înregistrat în insulă se plasează abia în ultima sută de ani a dominației venețiene, în perioada 1570–1669. De altfel, între producția literară din cele două mari perioade evocate există diferențe notabile atât din punctul de vedere al genurilor literare abordate, cât și al numărului operelor și al valorii lor intrinseci. Astfel, până la jumătatea secolului al XVI-lea, întâlnim relativ puține creații, toate în versuri, cu conținut fie istoric (*Dezastrul Cretei*, compus, după devastatorul cutremur din 1508, de Manolis Sklavos, *Aseidiul Maltei* de Antonios Ahelis), fie satiric (*Povestirea stranie* de Stephanos Sahlikis), fie didactico-moralizator (*Apokopos – Coborârea în Infern* de Bergadis, *Balada despre Infernul cel Amar* de Ioannis Pikatoros), dar cu o valoare literară cel mult medie.

În schimb, perioada 1570–1669 este dominată de teatru, care cunoaște realizări însemnate în toate speciile dramatice: tragedie (*Erophili* de Gheorghios Hortatzis, *Regele Rodolinos* de Ioannis Antonios Troilos, *Zenon* de un autor rămas anonim), dramă religioasă (*Jertfa lui Isaac* de Vitsentzos Kornaros), dramă pastorală (*Păstorița*, lucrare anonimă, și *Panoria* de Gheorghios Hortatzis) și comedie (*Katzurbos* de Gheorghios Hortatzis, *Stathis*, piesă anonimă, și *Fortunatos* de Markos Antonios Phoskolos). O încununare a tuturor acestora o reprezintă romanul în versuri *Erotokritos* (*Erotocrit*) de același Vitsentzos Kornaros, capodopera absolută a literaturii grecești de sub dominație străină, lucrare ce a cunoscut o largă difuzare cultă și populară în tot spațiul sud-est european, inclusiv în țările române. Aproape toate operele enumerate mai sus au un model în lumea occidentală (mai ales, italian sau francez), urmat de autorul grec cu mai multă sau mai puțină fidelitate, în funcție de talentul și de intențiile sale artistice. Așa se face că și în cazul marilor creatori din această perioadă, precum Gheorghios Hortatzis și Vitsentzos Kornaros, care reușesc să își depășească modelele și să confere dimensiuni elenice operelor lor, spiritul Renașterii occidentale este atotprezent. Încadrat

în lumea vestică aflată în plină efervescentă culturală, acel segment al elenismului stăpânit de venețieni părea că este capabil să dobândească o personalitate aparte în cadrul civilizației occidentale. A urmat însă cucerirea turcească a Cretei, ce a pus capăt în mod brutal sintezei culturale italo-elenice din insulă tocmai când ajunsesse la deplina maturitate creatoare. Din fericire, această tradiție nu va dispărea complet, ci va fi continuată de refugiații cretani în Insulele Ionice, rămase în componența Serenissimei Republici până la desființarea acesteia de către trupele napoleoniene, contribuind apoi în mod decisiv la apariția poeziei lui Dionysios Solomos, bardul național al Greciei moderne.

Timp de mai bine de două veacuri de la căderea Bizanțului, lumea italo-venețiană din Creta a coexistat cu elenismul subjugat de turci. Mai ales până la jumătatea veacului al XVI-lea, schimburile culturale dintre cele două zone învecinate au fost aproape inexistente, fiecare urmându-și în mod implacabil propriul destin. Abia în jurul anului 1600 zidul ce separa cele două lumi s-a lăsat uneori escaladat, dar a fost vorba de acte mai degrabă personale, izolate, fără coerență și continuitate. Este cazul unor învățați greci precum Meletios Pigas ori Kyrillos Loukaris, care s-au format la înaltele școli din Italia, dar au decis să se pună în slujba Bisericii ortodoxe. În plus, pe teritoriul Greciei subjugate nu doar au pătruns, ci au cunoscut și o largă difuzare unele creații ale poeziei cretane, precum *Erotocritul* lui Kornaros sau *Apokopos* al lui Bergadis. Totuși, dincolo de aceste excepții ce întăresc regula, putem afirma că operele literaturii cretane dintre 1453 și 1669 aparțin unui spațiu cultural diferit de cel al Greciei aflate sub jugul otoman, ce se inspira aproape exclusiv din tradiția ecleziastică bizantină.

Același lucru se poate afirma și despre literatura elenismului din diaspora occidentală, mult mai apropiată desigur de cea din zonele grecești controlate de insulari, dar constituind o entitate aparte. Acesta este, cel puțin într-o primă fază, rodul poziției pe care o dețineau intelectualii greci în Occident, anume aceea de profesori de limba greacă, de editori și de comentatori ai textelor Antichității clasice. Este cazul cardinalului Bessarion, al lui Ioannis Laskaris ori al lui Markos Musuros, care au desfășurat o activitate filologică bogată, dar una literară redusă și, pe deasupra, în greaca veche (poemul *Hellas* de Leon Allatios, *Epigramă la moartea lui Rafael* de Laskaris, *Epigramă la moartea lui Calvin* de Frangkiskos Portos, *Odă către Platon* de Musuros). Pentru a se adresa însă comunităților grecești din diasporă sau compatrioților subjugăți, grecii din Occident au optat, sub influența Renașterii italiene, pentru o limbă simplă, oferindu-ne primele exemple de proză demotică neolenă. Este vorba de scrieri cu conținut teologic, precum *Floarea și Esența Vechiului și Noului Testament* de Ioannikios Kartanos, ori de predici cu conținut ziditor,

precum cele publicate la Veneția de Damaschin Studitul (*Tezaurul*), Alexios Raturios (*Didahii*) ori Maximos Margunios. Nu lipsesc nici traduceri în limba demotică ale operelor clasicilor Antichității, pe care grecii din Occident își propuneau să-i facă accesibili compatrioților rămași în Grecia, cum ar fi tălmăcirea tratatului *Despre educația copiilor* al lui Pseudo-Plutarh, realizată de Nikolaos Sophianos, traducerea fabulelor lui Esop de Nikandros Nusios ori cea a *Fiziologului* a aceluiași Damaschin Studitul. Același scop îl urmărește și redactarea primei gramatici a limbii demotice, rămasă însă în manuscris, care i se datorează de asemenea lui Nikolaos Sophianos. Tot de dorința de a-și lumina compatrioții se leagă întemeierea primelor școli grecești de după căderea Bizanțului, ce apar tot în Peninsula Italică. Este vorba de Gimnaziul grecesc de la Roma, înființat în 1513 de papa Leon X, la îndemnul lui Ianos Laskaris, ori de Colegiul grecesc „Sf. Athanasie“, întemeiat de papa Grigorie XIII în 1577.

Dincolo de entuziasmul lor și de abnegația pentru cauza elenismului, realizările grecilor din diaspora rămân modeste, aflate la periferia creației literare. De altfel, Occidentul nu constituia un mediu propice pentru apariția și dezvoltarea unei literaturi elenice originale, lucru care nu se putea înfăptui decât pe un teritoriu locuit în majoritate de greci. Ca urmare a situației create de cucerirea Imperiului Bizantin de către turci, va fi însă nevoie de veacuri pentru atingerea completă a acestui deziderat. Cel puțin în primii cincizeci de ani de la cucerirea otomană, grecii își consacră întreaga energie supraviețuirii, singura activitate culturală desfășurându-se în sânul Bisericii. Aceasta fusese folosită cu dibăcie de Mahomed II, care înțelesese oportunitatea ce i se oferea de a-și controla supușii creștini prin intermediul complicatului mecanism ecleziastic. Sultanul cuceritor a intervenit în alegerea umanistului Gheorghios Scholarios, adversar fățiș al unirii Bisericii, în scaunul, rămas vacant, de patriarh al Constantinopolului și i-a acordat numeroase privilegii, inclusiv în afara sferei religioase, transformându-l într-un adevărat etnarh și considerându-l responsabil pentru fidelitatea creștinilor față de Sublima Poartă. Totuși, situația Bisericii ortodoxe nu era deloc bună, întrucât ea se vedea permanent amenințată de transformarea lăcașurilor sale de cult în geamii, ca și de alte împilări și umilințe, și dispunea de resurse economice foarte modeste. În această epocă, nu este certă nici măcar existența, pe lângă Patriarhie, a unei școli elementare menite pregătirii demnitarilor Bisericii, în vreme ce, în prima perioadă a dominației otomane, în restul teritoriului ocupat de turci nu existau școli propriu-zise, învățământul reprezentând o inițiativă particulară a unor oameni ai Bisericii. Pentru vreo douăzeci sau treizeci de ani, această misiune a fost asumată de ultimii învățați bizantini risipiți pe teritoriul Greciei subjugate, dar în jurul anului 1480 Elada s-a cufundat într-o